
SAKRAMENT POKORE U PRAVOSLAVNOJ LITURGIJI

Ante Mateljan, Split

UDK: 265.6 : 281
Izvorni znanstveni rad
Primljeno 6/2007.

Sažetak

U ovom radu autor najprije donosi teologiju sakramentalnog čina ispovijedi/pokajanja u pravoslavnoj teologiji, i to prema pojedinim elementima, od čina pokornika (pokajanje i priznavanje grijeha) do čina službenika Crkve (odrešenje grijeha), s posebnim osvrtom na udjeljivanje i vršenje pokore. Slijedi liturgijski obrazac "svete tajne ispovijedi" prema Velikom trebniku (u Srpskoj pravoslavnoj Crkvi). U završnom dijelu autor otvara pitanja o pastoralnoj praksi pokore u pravoslavlju, dotičući moguće ekumenske poticaje za izlaz iz sadašnje krize prakticiranja ovog sakramenta, kako u pravoslavlju tako i u Katoličkoj crkvi.

Ključne riječi: Sakrament pokore; sveta tajna ispovijedi/pokajanja; pokornička liturgija u pravoslavlju.

1. TEOLOGIJA SAKRAMENTALNOG ČINA

Nakon što smo promotrili korijene pravoslavne pokorničke prakse te iznijeli teološko tumačenje svete tajne pokajanja/ispovijedi kao sakramenta ozdravljenja od bolesti duše,¹ zadržimo se поближе na samom sakramentalnom činu. Budući da pravoslavni teolozi ističu kako se sveta tajna pokajanja/ispovijedi najbolje razumije kroz liturgijske tekstove,² i mi ćemo se uputiti tim slijedom, započevši s pokajanjem i ispovijedanjem grijeha, odrešenjem te nalaganjem i vršenjem pokore.

¹ Ovaj se rad nastavlja na: A. Mateljan, *Sakrament pokore u pravoslavlju. Povijesni razvoj i "Sveta tajna ispovijedi/pokajanja"*, Crkva u svijetu 42 (2007.), 2, str. 285-305.

² Usp. Basilio di Ivron, *La parabola del figlio prodigo. In appendice: Rito del sacramento o Mistero della Penitenza, Spigolatura, Volti, Cens-Interlogos*, Cernusco s/N-Schio, 1993. (antologija pravoslavnih tekstova o pokori).

1.1. Pokajanje i ispovijed grijeha

Što treba učiniti onaj koji, pristupajući svetoj tajni pokajanja/ispovijedi, dolazi pred svećenika? D. Staniloje tumači: "U ovoj svetoj tajni pokornik ne samo ispovijeda vjeru i prihvaća obvezu novog života u Kristu, nego razotkriva intimnost svoje duše ili onoga što mu onemogućuje da se odlučno odupre grijesima; otkriva slabosti koje su ga navele na grijehe i koje su se razrasle zbog griješnja. Od svećenika se traži da upozna te slabosti koje stoje kao podloga uobičajenim ljudskim grijesima, ali i one nepoznate, zajedno s grijesima. Na taj način pokornik pokazuje svoje povjerenje u svećenika kao ni u kojeg drugog čovjeka, očekujući od njega savjet, pomoć i odrješnje. (...) Pokornik ima povjerenje u svećenika baš zato što osjeća da je on za njega i njegovu dušu odgovoran pred Kristom, osjeća da ga sluša u Kristovo ime i sa stvarnom željom za pomoć koja mu od Krista dolazi. (...) Samo ispovijedanje s povjerenjem, ozbiljnošću i kajanjem pokornika, plod je Kristova djelovanja."³

Pokorniku je svakako potrebna pomoć da bi se istinski pokajao za učinjene grijehe, kako bi mu se pokajanjem otvorila vrata opraštanja, i kako bi mogao pobijediti svoje grijehe i slabosti. Samo pokajanje, da bi bilo pravo, ne smije biti motivirano nekom kaznom ili nagradom, nego Božjom ljubavlju! Pokajanje je shvaćeno kao "trajno stanje čišćenja, promjene pameti i rasta u božanskoj ljubavi, koja pobuđuje otapanje grešnih okova duše", pa je na taj način ujedno i "uskrsnuće Božje slike u nama".⁴

Teološki, ispovijed je nužna u slučaju grijehâ koji isključuju iz crkvenog zajedništva, pa tako i iz zajedništva s Bogom. Međutim, problem određivanja vrste i težine grijeha nije u pravoslavnoj teologiji do kraja razriješen. Podjelu na male i velike, odnosno lake i smrtno mnogi prihvaćaju, dok je drugi smatraju *katoličkom izmišljotinom*.⁵ Ostaje prisutna, s jedne strane, otačka i liturgijska

³ D. Staniloje, *Pravoslavna dogmatika III.*, Sremski Karlovci, 1997., str. 82-83. O pokorničkoj praksi istočnih Crkava općenito: L. Ligier, *Le sacrement de pénitence selon la tradition orientale*, u: *Nouvelle Revue Théologique* 89 (1967.), str. 940-967; Usp. Vladika Jegarski Porfirije, *O pokajanju*, na: www.crkva-frankfurt.de/pravoslavna_teologija/opokajanju.htm (preuzeto 23. veljače 2007.).

⁴ O razlikovanju grijeha i cjelovitosti ispovijedanja grijeha, usp. B. Petrà, *La penitenza nelle Chiese ortodosse. Aspetti storici e sacramentali*, EDB, Bologna, 2005., str. 87-98.

⁵ Usp. G. Mantzaridis, *Etica cristiana* u: G. Galitis - G. Mantzaridis - P. Wiertz, *Glauben aus dem Herzen. Eine Einführung in die Orthodoxie*, TR-Verlag Union, München, 42000., str. 163-164.

tradicija koja u svim zlim činima (voljnim i nevoljnim, lakim i teškim) prepoznaje unutarnju dinamiku zla koje u konačnici odvaja od Boga. Stoga se smatra (prema strogom tumačenju svetog Bazilija) da svaki, pa i najmanji grijeh u konačnici donosi smrt, pa ako i nije takav u začetku, ipak poslije postaje težak. S druge strane, dio teologa, a posebno velik broj vjernika bez ustručavanja posve prihvaća katoličko razlikovanje grijeha na lake (male) i teške (smrtne).

Pitanjem o težini grijeha ulazimo također u područje tumačenja posljedica grješnih čina, odnosno *gubitka stanja milosti*. Dok s jedne strane većina pravoslavni teologa (na primjer Vladimir Lossky) ističe da je *stanje milosti dinamička stvarnost* koja se ne da strpati u statičke skolastičke kategorije, pa naglašavaju unutarnju dinamiku grijeha koji se začinje, rađa, raste i donosi smrt, s druge se strane pravoslavni moralni teolozi u praksi obilatno služe razlikovanjem grijeha, kako bi upozorili na razliku u odgovornosti za pojedine čine. Temeljna formalna podjela nije, međutim, na smrtne (teške) i lake (male) grijehe, nego na one koji gospodare i one koji ne gospodare čovjekom (njegovom slobodnom voljom).⁶ Osim toga, ističe se da svi grijesi za koje se osoba ne kaje postaju smrtni, jer vode u krajnju propast duše.

U pravoslavnoj crkvenoj praksi općenito nalazimo naputak o potrebi ispovijedi nakon što se došlo u dob razlikovanja (oko sedme godine). Dva su motiva: pristupanje euharistijskoj pričesti, posebno za Uskrs, te u slučaju grijeha koji odvajaju od Boga i Crkve, a to su – prema drevnoj kanonskoj praksi – grijesi otpada od vjere (*apostazija*), grijesi protiv života (*uboјstvo*) i grijesi protiv ljubavi (*bludnost, preljub*). Kao što se moralna cjelovitost ispovijedi u katoličkom nauku i praksi ubraja među uvjete za valjanost samog sakramenta, tako i pravoslavna teologija ističe potrebu *moralne cjelovitosti priznanja grijeha*, pa upute o cjelovitom ispovijedanju svih grijeha nalazimo kako u uputama za ispovijedanje vjernika, tako i u priručnicima za ispovjednike. Uglavnom se, međutim, rabi pojam *ispravne ispovijedi*, što uključuje pravu nakanu i cjelovito iznošenje onih *grieha koji gospodare* duhovnim životom osobe. To svakako podrazumijeva i *broj, vrstu i okolnosti* koje utječu na moralnu kvalifikaciju pojedinog čina.

⁶ Episkop Artemije (Radosavljević), *Spasonosnost svete tajne pokajanja ili ispovijedanje grehova*, na www.crkva-frankfurt.de/ispovest.htm (preuzeto 8. siječnja 2004.).

Kako treba obaviti ispovijed grijeha? Zgodnu *Uputu kako se treba ispovijedati da bi se primilo oprostjenje grijeha*, daje episkop Artemije Radosavljević, tumačeći: "Prije ispovijedi svatko se treba pobrinuti da se sjeti svih svojih grijeha, kakve je tko učinio, svjesno ili nesvjesno, treba pažljivo ispitati svoj život da bi se, ako je moguće, sjetio svih grijeha ne samo učinjenih poslije zadnje ispovijedi, nego i ranije, ako ih je zaboravio ispovijediti."⁷ Prije nego pristupi detaljnom ispitu savjesti na temelju deset Božjih zapovijedi, Artemije donosi osam točaka na kojima počiva valjana ispovijed, a to su: 1) *ispovijedaj sve svoje grijeha otvoreno, shvaćajući da ih govoriš samome Bogu*; 2) *ispovijedaj sve svoje grijeha detaljno, i svaki grijeh zasebno*; 3) *ne miješaj u ispovijed druge osobe*; 4) *u ispovijedi ne opravdavaj samoga sebe na bilo koji način*; 5) *Imaj na pameti da je potrebno ispovijedati se što je moguće češće*; 6) *ne govori o onome u čemu nisi grešan*; 7) *Ispovijedaj se mirna i skrušena srca*; 8) *ispovijedaj svoje grijeha s vjerom u Isusa Krista i s nadom u njegovo milosrđe*.⁸ Na kraju, kao katehetski naputak, donosi i primjer kako može praktično izgledati ispovijedanje grijeha.

Obdržavanje ispovjedne tajne također je strogi propis u Pravoslavnoj crkvi, iako je nažalost u povijesti bilo slučajeva kad je taj sakramentalni pečat bio prekršen. Danas se u svim uputama za ispovijed nalazi jasna odredba: "Ispovjedniku je apsolutno zabranjeno očitovati grijeha pokornika, jednako kao što je zabranjeno i pokorniku da drugima očituje savjete i pokornički kanon koji mu je naložen."⁹ Predviđene su i kanonske kazne za prekršitelje.

Osim pojedinačne osobne ispovijedi, pravoslavna praksa poznaje i takozvanu *opću ispovijed*, koja je u novije vrijeme (posebno od XIX. stoljeća) posvjedočena u Ukrajini i Rusiji (ova se je praksa posebno raširila u vrijeme komunizma, kada se opća ispovijed obavljala gdje god nije bila moguća pojedinačna ispovijed vjernika). To se, zapravo, nije smatralo nečim izuzetnim, pa su pojedini duhovnici (kao Ivan Kronštatski, 1908.) prakticirali opću ispovijed i podjeljivali zajedničko odrješenje kako bi hodočasnici mogli pristupiti euharistijskoj pričesti. Ipak, u toj prilici obično su svi vjernici, koji su se željeli ispovijediti, bili pozvani da izgovore

⁷ *Isto*. Usp. također N. Milaš, *Pravoslavno crkveno pravo*, Paher i Kisić, Mostar, 1902., str. 595.

⁸ Prema: B. Petrà, *La penitenza nelle Chiese ortodosse*, str. 83.

⁹ Usp. B. Groen, *L'unzione degli infermi nella Chiesa greco-ortodossa*, u: *Concilium* (I) 27 (1991.), 2, str. 73-83.

svoje grijeha tako glasno da ih drugi vjernici, koji su bili uz njih, doista mogu i čuti. Ta praksa opravdava se pozivanjem na Jak 5,16: "Ispovjedajte grijeha jedni drugima i molite jedni za druge da ozdravite." U nekim krajevima bio je običaj da, nakon saslušanog pokorničkog nagovora i općenite ispovijedi, vjernici pojedinačno pristupe svećeniku, a on im na glavu položi štolu i učini znak križa uz molitvu odrješenja.

U Ruskoj pravoslavnoj crkvi nastao je i običaj da se na kraju korizmenog posta, a prije obreda Svetog trodnevlja, i to uvečer na Veliku srijedu, svim prisutnim vjernicima podijeli bolesničko pomazanje s uvjerenjem da ono donosi i sakramentalno oprostjenje grijeha.¹⁰

Suvremena praksa opće ispovijedi, gotovo kao redoviti oblik slavljenja ove svete tajne, posebno je oživljena među pravoslavicima u Sjedinjenim Američkim Državama. Teolog, protojerej Aleksandar Šmeman, u svojem izvješću *Confession and Communion* na Sinodi Pravoslavne crkve u Americi (OCA) održanoj 1972. godine, iznio je u sedam točaka prijedlog o mogućem načinu slavljenja *opće ispovijedi s pojedinačnim odrješenjem*. Taj je prijedlog Sinoda u cijelosti prihvatila, a izgleda ovako:¹¹

1) Opća ispovijed bi se trebala obaviti *najmanje jedan dan prije pričesti*, odnosno barem navečer, nakon večernjeg bogoslužja (večernje), s nakanom pričesti sljedećeg dana, a ne nekoliko minuta prije svete liturgije (euharistije);

2) opću ispovijed treba započeti s *molitvama prije ispovijedi*, koje su dio samog sakramentalnog slavlja, i ne bi ih se smjelo po volji izostavljati;

3) nakon molitava, svećenik treba potaknuti vjernike na pokajanje i molitvu za dar Duha, da *mogu uvidjeti vlastite grijeha*, bez čega ni samo nabranjanje ne bi imalo smisla;

4) slijedi *nabranjanje grijeha, koje naglas izgovara svećenik, a svaki vjernik u tom nabranjanju prepoznaje vlastite grijeha i za njih se kaje*. Svećenik to ne čini samo kao pastir vjernika nego zajedno s njima;

5) po završetku nabranjanja svećenik potiče vjernike *da osjete vlastitu nedostojnost, ali i veličinu Božjeg čovjekoljublja u opraštanju i pričesti*;

¹⁰ Tekst se nalazi u: B. Petrà, *La penitenza nelle Chiese ortodosse*, str. 94-96.

¹¹ Usp. pismo koje je vjernicima uputio episkop Tikhon, *The Sacrament of Penance* (travanj 1994.), na: www.holy-trinity.org/spirituality/tikhon.penance.html: (skinuto 27. veljače 2007.).

6) nakon toga *svećenik pita da li tko ima još što posebno dodati* (to može biti kakav osobiti teret na savjesti). Tko želi još nešto ispovjediti, taj treba pričekati sa strane, dok *svi ostali dolaze pred svećenika, koji im na glavu stavlja epitrahilion (štolu), izgovara nad svakim pojedinim molitvu odrješenja i na kraju im daje poljubiti križ;*

7) nakon odrješenja svi slušaju *molitve prije pričesti*, poslije čega oni koji su ostali sa strane pojedinačno dolaze pred svećenika koji ih sasluša i daje im odrješenje grijeha.

Šmeman ističe da ovakva opća (zajednička) ispovijed ne bi smjela zamijeniti pojedinačnu ispovijed, nego bi trebala biti prava priprava na primanje sakramentalne pričesti, kao i pomoć za bolje obavljanje individualne ispovijedi. Sam svjedoči da tamo gdje se ovakva opća ispovijed ozbiljno obavlja, individualna ispovijed ne nestaje, nego čak ponovo niče. Tamo pak gdje se obavlja površno, nestaje i jedna i druga!¹² Ta praksa ispovijedanja redovito se obavlja, na primjer, u pravoslavnim sjemeništima u dijaspori. Zanimljivo je primijetiti da u tom obredu nema spomena pokore (epitimije; pokorničkih čina).

Ostaje nam još dotaknuti problem takozvanih *neoprostivih* grijeha. Radi se o tri novozavjetna teksta u kojima se govori o *grijehu protiv Duha Svetoga* (Mt 12, 31-32); o *grijehu na smrt* (1 Iv 5,16) i o *otpadu od Krista* (Heb 6,4-8; 10, 26-29). Pravoslavna teologija tumači kako nema grijeha koji bi po sebi bili neoprostivi, nego da se radi o situacijama u kojima stanje grješnika (okorjelost srca) priječi da se zaista pokaju, što je uvjet iskrenog obraćenja, djelotvorne pokore i Božjeg oprostjenja.¹³

1.2. *Sakramentalno odrješenje*

Samo priznavanje grijeha, kao i molitva odrješenja obavlja se u crkvi, pred ikonostasom. I ispovjednik i pokornik obično stoje (u Grčkoj crkvi ustalio se običaj da oboje sjede), što upućuje na odbacivanje ideje suda (u kojem pokornik kleči pred svećenikom,

¹² Usp. komentar u D. Staniloje, *Pravoslavna dogmatika III.*, str. 86-87. Poznato je da je Crkva tek od III. stoljeća, nakon duge pokore, počela ponovo primati u zajednicu *lapse* i preljubnike, a poslije i ubojice.

¹³ D. Staniloje, *Pravoslavna dogmatika III.*, str. 84. Usp. M. Marella, *Il ruolo del sacerdote nel sacramento della penitenza*, u: Nicolaus – Rivista di teologia ecumenica 3 (1975.), str. 209-227.

koji je iznad njega i sudi ga vlašću koja mu je dana). Tim stavom se naglašava kako je svećenik samo službenik Kristov. Kod odrješenja pokornik nakloni glavu prema ikoni Krista, a ne prema svećeniku, jer je Krist onaj koji oprašta grijeh. "To što svećenik čini kao vidljivi Kristov organ i predstavnik Crkve, ne umanjuje njegovu odgovornost (...), dapače, njegova se odgovornost izoštrava po mjeri njegove svijesti da je vidljivi Kristov organ".¹⁴ Svećenik treba osjećati obvezu da grješnika privede na put spasenja.¹⁵ Spomenimo i to da pravoslavna crkvena praksa poznaje jurisdikciju (ovlast udijeljenu od nadležnog episkopa) za ispovijedanje. Ta je jurisdikcija redovno uključena u "akt određenja za parohiju", a u slučaju svećenika-redovnika (jeromonaha) potrebna je posebna ovlast.¹⁶ Crkvena vlast službeno određuje i ispovjednike za svećenike.

U središtu sakramentalnog obreda – nakon molitve pripreve, u što mogu biti uključeni svi prisutni vjernici i ispovijedi grijeha pred svećenikom - nalazi se *molitva odrješenja*. J. Meyendorff tumači kako se uvijek podrazumijevalo da se odrješenje daje kroz molitvu. "Čak i onda kada je upotrijebljena deklarativna formula, opraštanje grijeha se pripisivalo samom Bogu. Deklarativne formule ('Ja, nedostojni svećenik ... opraštam i odrješujem ...') koje su se uvukle u grčke i slavenske *služebnike* (tj. bogoslužne knjige, op. a.), sve su latinskog, postskolastičkog podrijetla, i primljene su u okviru opće latinizacije bizantskog obreda".¹⁷

U različitim pravoslavnim crkvama kod obreda slavljenja svetih tajni često nalazimo značajne liturgijske varijacije, pa je to slučaj i kod molitve odrješenja. U Ruskoj pravoslavnoj crkvi, od

¹⁴ O ulozi svećenika u procesu obraćenja, kako ga vidi katolička teologija, usp. R. Grafenauer, *Veliki, možda nedostižni zahtjevi 'Reda pokore'*, u: *Obnovljeni život*, 34 (1979.), 2, str. 130-149; G. Gatti, *Confessare oggi. Un manuale per i confessori*, Elledici, Leumann (To) 1999.; G. Sovernigo, *L'umano in confessione. La persona e l'azione dell'confessore e del penitente*, EDB, Bologna, 2004. (posebno pod psihološkim vidom; autor je psiholog i psihoterapeut).

¹⁵ Usp. N. Milaš, *Pravoslavno crkveno pravo.*, str. 595. U Grčkoj crkvi dugo su ispovjednici bili samo jeromonasi. "Kod pravoslavni distinkcija između svećeničkog reda i jurisdikcije nije tako izrazita. Svi istočni katolici primili su spomenutu nauku Katoličke crkve" (komentar OE 16 u: R. Perić – M. Lacko, *Dekret o ekumenizmu, Unitatis redintegratio – Dekret o istočnim katoličkim Crkvama*, u: *Orientalium Ecclesiarum*, FTIDI, Zagreb, 1987., str. 303).

¹⁶ J. Majendorf, *Vizantijsko bogoslovje*, Kalenić, Kragujevac, 1985., str. 239.

¹⁷ Prema N. Zernov, *Il cristianesimo orientale*, Mondadori, Milano, 1990., str. 297. Usp. također K. Ch. Felmy, *La teologia ortodossa contemporanea. Una introduzione*, Queriniana, Brescia, 1999., str. 328. Čini se da je ova formula nastala pod katoličkim utjecajem za vrijeme takozvane *kijevske skolastike*.

vremena kijevskog metropolita Petra Mogile (XVII. st.), nalazi se u upotrebi također i indikativna formula odrješenja: "*Neka Isus Krist, naš Gospodin i Bog, svojom milošću i obiljem svoje ljubavi prema ljudskom rodu, otpusti tebi (Ime) sve tvoje grijestupe. I ja, nedostojan svećenik, vlašću koja mi je povjerena, opraštam ti i odrješujem te od svih grijeha tvojih, u ime Oca i Sina i Duha Svetoga.*"¹⁸

U današnjem Obredniku molitva odrješenja glasi: "*Gospodine Bože spasenja slugu svojih, milostivi i žalostivi i dugotrpeljivi, ti tuguješ zbog naših zala i ne želiš smrti grešnika, nego da se obrati i živi, ti se i sada smiluj slugi svome (ime) i podaj mu pokajničko raspoloženje, oproštenje i otpuštenje grijeha, praštajući mu svaki grijeh, voljni i nevoljni; pomiri ga i pridruži svetoj Crkvi svojoj u Kristu Isusu Gospodinu našem, s kojim tebi priliči moć i veličanstvo, zajedno sa Svetim Duhom, sada i uvijek i u vjekove vjekova. Amen. Gospode Bože naš, koji si Petru i bludnici suzama podario oproštenje grijeha, i carinika koji je priznao grijeh svoje opravdao, primi ispovijed sluge svoga (ime), i grijeh koje je sagriješio voljno ili nevoljno, riječju ili djelom ili mišlju, ti mu kao blag i čovjekoljubiv Bog oprosti. Jer ti jedini imaš vlast otpuštati grijeh, jer si Bog milosti i sažaljenja, i tebi slavu uznosimo, Ocu i Sinu i Svetome Duhu, sada i uvijek i u vjekove vjekova. Amen.*"¹⁹

Ovdje možemo dodati i jedno dogmatsko pitanje: Spada li na bit samoga sakramenta (materiju i formu) kajanje s priznavanjem grijeha i odrješenje, kako to naučavaju katolici? Pravoslavni teolozi su tu prilično jasni. Budući da je bit svete tajne u onom što Krist čini preko svećenika, nije odlučujuće ono što čini vjernik - osim njegova raspoloženja da je valjano primi (to tumačenje uvelike objašnjava jednostavno prihvaćanje oblika opće/zajedničke ispovijedi). Što se tiče same biti svete tajne, Dumitru Staniloje veli: "*U ovoj Tajni ne postoji druga materija osim svećeničke ruke i epitrahiliona (štrole, o. m.), položenih na glavu ispovjeđenoga, kao znak da su ga Krist i Crkva poslali te da ima veliku odgovornost na svojim plećima. Preko tijela i odjeće dolazi Kristova milost na ispovjeđenoga i pokajanoga, kao što je iz njegova tijela i odjeće tekla na sve one koji su vjerom od njega tražili pomoć.*"²⁰ Forma je uvijek svećenikova molitva odrješenja.

¹⁸ *Veliki trebnik*, Izdanje eparhije raško-prizrenske, Prizren, 1993., str. 30.

¹⁹ D. Staniloje, *Pravoslavna dogmatika III.*, str. 90.

²⁰ Usp. E. Vesely, *Sakrament pokore i pomirenja u stoljetnim promjenama*, u: *Obnovljeni život* 40 (1985.), 1, str. 44-50; I. Šaško, *O slavlju sakramenta pomirenja*, HILP, Zadar, 2000.

1.3. Udjeljivanje i vršenje pokore

Problem udjeljivanja pokore u Pravoslavnoj crkvi nije ništa manji nego kod katolika.²¹ Možda se radi o još većim problemima, jer je nalaganje pokore (teološki se obrazlaže pozivanjem na Pavlove upute u 1 Kor 5, 9-13) povezano s primjenom *svetih kanona*, na temelju prakse kršćanske starine. Pojam *kanon* najprije ima značenje crkvenih normi, pravila vjere i crkvenog života. *Kanoni* označavaju na primjer i uredbe o valjanom kršćanskom braku, a u slučaju sakramenta pokore odnose se na nalaganje vršenja pokorničkih djela za pojedine grijeha, kako je propisano od crkvenih autoriteta. U prethodnom radu spomenuli smo *Protokanonarion* Ivana Isposnika te pokorničke kanone sv. Bazilija. No, na što se danas treba osloniti ispovjednik u udjeljivanju pokore?

Jedini zaista službeni kanoni, koji su prihvaćeni s punim autoritetom u Pravoslavnoj crkvi, nalaze se u popisu kanona koje je odobrio Trulski sabor (691.-692., koji za Istok ima vrijednost općeg sabora, a Zapad ga nije priznao). Radi se zapravo o dvije vrste kanona: jedni izražavaju vjeru (zvani *horos*) odnosno dogmatskog su sadržaja, a drugi određuju upravljanje Crkvom i disciplinske su naravi (zvani *kanon* u užem smislu). Za Pravoslavnu crkvu jedni od drugih su nerastavljivi i pripadaju zajedno. Mnogi od njih nisu laki za tumačenje i primjenu, a neki su upravljani izravno protiv latinske crkvene prakse (post subotom, beženstvo svećenika). Ovaj popis sadrži 85 kanona pod imenom *Apostolski kanoni*; zatim *kanone općih i pokrajinskih sabora* (Niceja, Ancira, Neocezareja, Gangra, Antiohija Sirijska, Laodiceja Frigijska, Carigrad, Efez, Kalcedon, Sardica, Kartaga i prethodne sjevernoafričke sinode); kao i *kanone iz spisa svetih otaca* (Dionizije Aleksandrijski, Petar Aleksandrijski, Grgur Čudotvorac, Atanazije Veliki, Bazilije Veliki, Grgur Nisenski, Grgur Nazijanski, Amfilohije iz Ikonija, Timotej Aleksandrijski, Teofil Aleksandrijski, Ćiril Aleksandrijski, Genadije Carigradski, Ciprijan), kojima su dodana još 102 kanona Trulskoga sabora. Očita je raznolikost izvora i različitost situacija u kojima su nastali, kao i forme u kojima su izraženi (od dogmatskih

²¹ O značenju zbirke svetih kanona i njihovu razvoju usp. B. Petrà, *Sui Sacri Canoni dell'Ortodossia e sulla loro autorità*, u: Isti, *La penitenza nelle Chiese ortodosse*, str. 119-128, s brojnim bibliografskim referencama. Usp. također N. Milaš, *Pravoslavno crkveno pravo*, str. 1-37 (Pristup, s tumačenjem naravi i izvora pravoslavnog crkvenog prava). Usp. J. H. Erickson, *Penitential Discipline in the Orthodox Canonical Tradition*, u: *St. Vladimir's Theological Quarterly* 21 (1977.), 2, str. 191-206.

definicija, do odlomaka iz pisama svetih otaca). Zbirci kanona Trulskog sabora naknadno su dodani kanoni II. nicejskog sabora (787.), Carigradske sinode (861.), i V. carigradskog sabora (879.-880., kojega pravoslavci smatraju VIII. ekumenskim saborom). Kao konačni popis općenito je prihvaćena *Syntagma* (puni naslov: *Syntagma XIV titulorum*) iz 883. godine, poznata također pod imenom *Nomokanon patrijarha Focija*. Poslije je prihvaćen još jedan popis kanona, sastavljen za vrijeme patrijarha Nikole III. (1084.-1111.), a u novije vrijeme u praksi je veliki značaj imalo grčko izdanje kanona s komentarima (*Syntagma* u šest svezaka, objavljeno u Ateni od 1852.-1859.), što su ga priredili G. Rhallis i M. Potlis (*Atenska Syntagma*).²²

Je li moguće, na temelju ovih kanona za koje pravoslavna tradicija drži da su, poslije Svetog pisma (koje je *pruonadahnutu*), zaista božanskom voljom donesene svete odredbe (uzima se termin *drugonadahnutu*), i danas urediti pokorničku praksu? Mnogi teolozi drže kako to više nije moguće, pa je i to jedan od razloga žurne potrebe sazivanja novoga svepravoslavnog ekumenskog sabora.

Koji su to pokornički čini koji su u današnjim priručnicima za ispovjednike praktično predloženi? Basilio Petrà navodi najpoznatije priručnike za ispovijed u Grčkoj crkvi, prema kojima u pokoru mogu biti ubrojani: *molitva u kući, bilo da je povezana uz liturgijske časove ili nevezana na njih (sugerira se molitva psalama); pohađanje crkve i slušanje propovijedi; osobni studij Svetoga pisma; milostinja u smislu darivanja materijalnih i duhovnih dobara potrebnima; opsluživanje šutnje jedan sat, dan ili čak i više dana; post; hodočašće; prihvaćanje obveza kumstva siromašnoj djeci ili nahočadi; primanje bolesničkog pomazanja; prinos na oltar darova za slavljenje euharistije (kruh i vino)*.²³ Pojedini obrednici nabrajaju i druge oblike vršenja pokore, ali uvijek s mišlju da ona treba voditi pokornika k duhovnom izlječenju.

Očito je da tako shvaćena pokora odudara od strogih starih kanonskih propisa koji, međutim, nikada nisu dokinuti.²⁴ U stvarnoj ispovjednoj praksi "practiciranje pokore (*epitimion*) gotovo

²² Usp. B. Petrà, *La penitenza nelle Chiese ortodosse*, str. 82.

²³ Zgodan uvid u razliku između nekadašnje i današnje prakse pruža L. Papanastasiou, *Kanonske pokore za neke grijeh*, u: B. Petrà, *La penitenza nelle Chiese ortodosse*, str. 109-118.

²⁴ V. Palachovsky, *Sin in the Orthodox Church*, u: V. Palachovsky – C. Vogel, *Sin in the Orthodox Church and in the Protestant Churches*, New York, 1966., str. 76. (prema: B. Petrà, *La penitenza nelle Chiese ortodosse*, str. 83).

pa da je posve iščezlo i ispovjednik je često prisiljen udijeliti oproštenje ispovjeđenih grijeha bez nalaganja ikakve pokore, pa i zbog bojazni da pokornik ne ode drugom ispovjedniku koji će ga bolje 'razumjeti'. To je, najprije za samog pokornika, štetno, jer mu je na takav način uskraćen sakramentalni oblik ljekovite pomoći (*iasis*).²⁵ Posebno je uočljiva tendencija ublažavanja pokore u pravoslavnoj dijaspori na Zapadu, moguće i zbog katoličkog utjecaja.

2. LITURGIJSKI OBRAZAC SAKRAMENTALNE ISPOVIJEDI

Liturgijski obrasci svete tajne pokajanja/ispovijedi jako ističu bogoštovni te komunitarni vid slavlja. Uvijek se ističe da se radi o cjelovitoj liturgiji - slavljenju otajstva spasenja, koje je usmjereno punom zajedništvu s Gospodinom u euharistijskoj pričesti.

2.1. Liturgijski obrednici

Što se tiče današnjih liturgijskih obrazaca sakramentalne ispovijedi, koji su u praksi pojedinih (pomjesnih) pravoslavnih Crkava, može se slobodno reći da u najvećem broju u bitnom slijede obrazac ispovijedi u izdanju *Grčkog obrednika (Euchologion)* što ga je 1692. u Veneciji tiskao J. Goar (dopunjeno izdanje 1750. godine). Slijed grčke liturgije može se pratiti u susljednim izdanjima *Euhologija* (S. Zevros, Venecija, 1862.; N. Papadopoulos, Atena, 1927.).²⁶ Slavenski obrednici nastavljaju liturgijsku tradiciju od *Trebnika* Petra Mogile (1646.) i obnovljenog *Trebnika* patrijarha Nikona (1675.).²⁷

Današnji službeni liturgijski obred sakramenta pokore u Grčkoj crkvi nalazi se u *Velikom obredniku (Euchologion to Mega)*, a

²⁵ Usp. A. Amato, *Il sacramento della penitenza nella teologia greco-ortodossa. Studi storico-dogmatici (secoli XVI-XX)*, Tesselonica, 1982.; Usp. F. Nikolasch, *La liturgia penitenziale nelle Chiese Orientali e suo significato*, u: *Concilium* (I), 7 (1971.), str. 90-103.

²⁶ Vidi: O. Hrobač (ed.), *Euhologion abo Trebnyk Mytropolitya Petra Mohyly*, Universitas Catholica Ucrainorum, Roma, 1988. Za širi pogled vidi R. F. Taft, *Oltre Oriente e l'occidente. Per una tradizione liturgica viva*, LIPA, Roma, 1999.

²⁷ Usp. B. Petrà, *La penitenza nelle Chiese ortodosse.*, str. 14-29. Usp. N. Conte, *La misericordia del Signore (Sl 137,8a). Il sacramento della penitenza e della conciliazione*, EDI OFTES, Messina, 1990., str. 153-157.

u slavenskom obredu u *Velikom trebniku*. Različitosti u obredu ne tiču se strukture sakramentalnog čina, nego uobličjenja uvodnih molitava i molitve odrješenja.²⁸ Sadašnji obrednik predviđa i neke varijacije, posebno skraćeni obred, na primjer kod ispovijedi bolesnika u kući ili u bolnici, kod ispovijedi izvan crkve i slično.

Primjetna je odsutnost šireg izbora čitanja svetopisamskih tekstova, što dijelom nadomještaju tropari, molitve i zazivi. Zajedničarski karakter slavljenja naglašen je i samim crkvenim prostorom u kojem se slavi. U slavlje su liturgijski uključeni prisutni vjernici, iako je odrješenje redovito individualno i nominativno (s izgovaranjem imena pokornika). Značajno je primijetiti bogatstvo i raznolikost molitava te dijaloški karakter slavlja kojim se - zamišljeno da Gospodin stoji s jedne strane a svećenik i pokornik s druge strane - ulazi u molitveni odnos s Bogom. Time je snažno naglašena istina da Bog, a ne svećenik, podjeljuje oslobođenje od grijeha (odrješenje!).

2.2. Obred svete tajne pokajanja/ispovijedi

U nastavku donosimo cjelovit obred svete tajne pokajanja/ispovijedi prema *Velikom trebniku* Srpske pravoslavne crkve. Tekst smo ostavili na srpskom jeziku, jer nam se čini dovoljno razumljivim, a ujedno nam pokazuje i pravoslavnu teološku terminologiju. Ovaj **Veliki trebnik**, na govornom jeziku, priredio je poznati srpski teolog, arhimandrit dr. Justin Popović, 1958. godine,²⁹ te je usklađen sa suvremenim službenim grčkim i ruskim obrednikom. Evo samog teksta (rubrike smo stavili u *kurziv*):

²⁸ **Veliki trebnik**, (preveo s grčkog i crkvenoslavenskog) arhimandrit dr. Justin Sp. Popović, 1958. godine., Izdanje eparhije raško-prizrenske, Prizren, 1993. (transliteracija sa ćirilice, str. 27.-31.).

²⁹ To je zaključak doktorske disertacije: V. Vukadinović, *Liturgijska obnova u XX veku. Istorijat i bogoslovske ideje liturgijskog pokreta u Rimokatoličkoj crkvi i njihov uzajamni odnos s liturgijskim životom Pravoslavne crkve*, Bogoslovski fakultet SPC–Beseda–Fides, Beograd–Novi Sad–Vršac, 2001. Usp. V. S. Borichersky, *A Pastoral Perspective on Sin and Sacrament of Confession*, u: St. Vladimir's Theological Quarterly 21 (1977.), 2, str. 207-216.

ČIN SVETE TAJNE ISPOVESTI

Duhovni otac privodi gologlavog pred ikonu Gospoda našeg Isusa Hrista onoga koji želi da se ispovedi.

I počinje: Blagosloven Bog naš... Trisveto; Oče naš. Gospode pomiluj (12 puta) Slava i sada: Hodite, poklonimo se... (triput).

Zatim, Psalam 50:

Pomiluj me, Bože, po velikoj milosti svojoj i po obilnom milosrđu svom očisti bezakonje moje. Operi me dobro od bezakonja moga, i od greha moga očisti me. Jer bezakonje svoje ja znam, i greh je moj stalno preda mnom. Tebi jedinome sagreših, i zlo pred Tobom učinih, a Ti si pravedan u rečima svojim i čist u sudu svome. Gle, u bezakonjima se začeh, i u gresima rodi me mati moja. Gle, istinu ljubiš i javljaš mi nepoznatosti i tajne svemudrosti svoje. Poškropi me isopom, i očistiću se; umij me i biću belji od snega. Daj mi da slušam radost i veselje, da se prenu kosti potvrvene. Odvрати lice svoje od grehova mojih, i sva bezakonja moja očisti. Srce čisto sagradi u meni, Bože, i Duh prav obnovi u meni. Ne odgurni me od lica tvoga, i Duha Tvoga Svetoga ne oduzmi od mene. Daj mi radost spasenja tvoga, i duhom vladalačkim učvrsti me. Naučiću bezakonike putevima tvojim, i bezbožnici će se obratiti k Tebi. Izbavi me od krvi, Bože, Bože spasenja moga; obradovaće se jezik moj pravdi tvojoj. Gospode, otvori usta moja, i ona će kazivati slavu tvoju. Jer da si hteo žrtve, ja bih Ti prineo; za žrtve paljenice ne mariš. Žrtva je Bogu duh skrušen, srce skrušeno i smerno Bog neće odbaciti. Po dobroti svojoj, Gospode, čini dobro Sionu, i neka se podignu zidovi jerusalimski. Onda će ti biti mile žrtve pravde, prinosi i žrtve paljenice; tada će metati na žrtvenik tvoj teoce.

I ove tropare, glas 6.

Pomiluj nas, Gospode, pomiluj nas, jer mi grešnici, nemajući nikakav izgovor, prinosimo Tebi kao Vladaru ovu molitvu: pomiluj nas!

Slava: Gospode, pomiluj nas, jer se u tebe uzdamo; ne gnevi se jako na nas, niti pominji bezakonja naša, nego i sada kao milostiv pogledaj i izbavi nas od neprijatelja naših: jer si Ti Bog naš, i mi smo narod tvoj, svi smo delo ruku tvojih, i Ime tvoje prizivamo.

I sada: Otvori nam dveri milosrđa, blagoslovena Bogorodice, da ne propadnemo mi koji se u Tebe nadamo, nego da se Tobom izbavimo od beda, jer si Ti spasenje roda hrišćanskoga.

Gospode, pomiluj (40 puta)

Sveštenik ovu molitvu:

Gospodu se pomolimo.

Bože Spasitelju naš, Ti si preko proroka tvoga Natana darovao oproštaj Davidu koji se pokajao za grehe svoje, i Manasijinu si pokajničku molitvu primio, ti sam i slugu tvoga (*ime*), koji se kaje za grehe što je učinio, primi tvojim uobičajenim čovjekoljubljem, ne uzimajući u obzir ništa što je učinio, Ti koji opraštaš nepravde i prevazilaziš bezakonja. Jer si Ti, Gospode, rekao: "Ne želim smrti grešnika nego da se obrati i živ bude", i "Sedam puta sedamdeset opraštati grehe". Jer je veličina tvoja besprimerna i milost tvoja neizmerna. Ako pak na bezakonja budeš gledao, ko će opstati? Jer si Ti Bog onih koji se kaju, i Tebi slavu uznosimo, Ocu i Sinu i Svetomu Duhu, sada i uvek i u vekove vekova. Amin.

I molitva druga:

Gospodu se pomolimo.

Gospode Isuse Hriste, Sine Boga živoga, Pastiru i Jagnje koje uzima na sebe greh sveta, Ti si oprostio dugove dvojici dužnika i otpustio grešnici grehe njene, Ti sam, Gospodaru, razreši, otpusti, oprost i bezakonja, sagrađenja voljna i nevoljna, koja ove sluge tvoje učiniše svesno i nesvesno, prestupanjem zakona i neposlušnošću; i ako od đavola biše prevareni, kao ljudi koji telo nose i u svetu žive; ako rečju, ili delom, ili u znanju, ili u neznanju, ili reč svešteničku pogaziše, ili pod prokletstvom svešteničkim biše, ili pod svoju anatemu padoše, ili se pod kletvom obretoše, Ti sam, kao blag i nezlopamtljiv Gospod, blagoslovi da ove sluge tvoje rečju razrešiš, opraštajući im po velikoj milosti tvojoj i njihovu anatemu i kletvu. O Vladaru, čovekoljubivi Gospode, usliši nas koji se molimo tvojoj dobroti za ove sluge tvoje i kao mnogomilostiv prezri sve grehe njihove, i oslobodi ih večnih muka. Jer si Ti, Gospode, rekao: "Sve što svezete na zemlji, biće svezano na nebu; i što razrešite na zemlji, biće razrešeno na nebu". Jer si ti jedini bezgrešan, i tebi slavu uznosimo, Ocu i Sinu i Svetome Duhu, sada i uvek i u vekove vekova. Amin.

Zatim govori pokajniku:

Evo, čedo, Hristos nevidljivo stoji, primajući tvoju ispovest. Nemoj se zastideti niti uplašiti, i nemoj ništa sakriti od mene, već slobodno reci sve što si učinio (*ili*: učinila), da bi primio oproštaj od Gospoda našeg Isusa Hrista. Evo i ikona je njegova pred nama, a ja sam samo svedok da posvedočim pred Njim sve što mi budeš rekao. Skriješ li što od mene, dvostruk greh imaš. Pazi, dakle: pošto si došao u lečilište, nemoj otići neizlečen.

I tako ga pre svega pita o veri:

Reci mi, čedo, da li veruješ u ono što nam predade u veri i čemu nas u istini nauči Saborna Apostolska Crkva Pravoslavna, koja je na Istoku osnovana i sa Istoka po celoj vaseljeni raširena, i koja i do sada u istini nepokolebljivo i neizmenjeno stoji? I da li sumnjaš u njeno Sveto Predanje?

I ako veruje pravoslavno i nesumnjivo, čita Simbol vere:

Verujem u jednoga Boga, Oca, Svedržitelja, Tvorca neba i zemlje i svega vidljivog i nevidljivog.

I u jednoga Gospoda Isusa Hrista, Sina Božjeg, Jedinorođenog, rođenog od Oca prije svih vekova, Svetlost od Svetlosti, Boga istinitog od Boga istinitog, rođenog ne stvorenog, jednosuštnog Ocu, kroz Koga je sve postalo;

Koji je radi nas ljudi i radi našega spasenja sišao s nebesa, i ovaplotio se od Duha Svetoga i Marije Djeve i postao čovek;

I Koji je raspet za nas u vreme Pontija Pilata, i stradao i pogreben;

I Koji je vaskrsao u treći dan kao što je pisano;

I Koji se uzneo na nebesa i sedi s desne strane Oca;

I Koji će opet doći sa slavom da sudi živima i mrtvima, i Njegovu Carstvu neće biti kraja;

I u Duha Svetoga, Gospoda, Životvornoga, Koji od Oca ishodi, Koji se zajedno s Ocem i Sinom obožava i slavi, Koji je govorio kroz proroke.

U jednu, svetu, sabornu i apostolsku Crkvu.

Ispovedam jedno krštenje za otpuštenje grehova.

Čekam vaskrsenje mrtvih.

I život budućega veka. Amin.

Posle toga pita ga za smrtne grehe: gordost, gramžljivost, blud, zavist, proždrljivost, gnev, lenjost, i za sve grehe koji proizlaze od njih. Pri tom ispitivanju mudro pazi šta će i kako koga pitati: na jedan način duhovna lica, na drugi – proste ljude; na jedan način monahe, na drugi – svetovnjake; na jedan način mladež, na drugi – starce.

I pošto ga je za sve to brižljivo ispitaao, i on sve bez stida kazao, rekne mu da klekne i sagne glavu.

I duhovnik izgovara ovu molitvu:

Gospodu se pomolimo:

Gospode Bože spasenja slugu tvojih, Milostivi i Žalostivi i Dugotrpeljivi, Ti tuguješ zbog naših zala, i ne želiš smrti grešnika, nego da se obrati i živ bude, Ti sam i sada smiluj se na slugu tvoga (*ime*), i podaj mu pokajničko raspoloženje, oproštaj i otpuštenje grehova, praštajući mu svaki greh, voljni i nevoljni; pomiri ga i prisajedini Svetoj Crkvi tvojoj u Hristu Isusu Gospodu našem, sa kojim tebi priliči moć i veličanstvo, zajedno sa Svetim Duhom, sada i uvek i u vekove vekova. Amin.

Gospode Bože naš, koji si Petru i bludnici suzama podario oproštaj grehova, i carinika koji je priznao grehe svoje opravdao, primi ispovest slugu tvoga (*ime*), i grehe koje je sagrešio voljno ili nevoljno, reću ili delom ili pomišlju, Ti mu kao blag i čovekoljubiv Bog oprosti.

Jer Ti jedini imaš vlast otpuštati grehe, jer si Bog milosti i sažaljenja, i Tebi slavu uznosimo, Ocu i Sinu i Svetome Duhu, sada i uvek i u vekove vekova. Amin.

Izgovarajući ovo, sveštenik pokajnika osenjuje krsnim znakom.

Zatim govori kratku Sugubu jekteniju za kajućeg se, i onda: Dostojno jest... Slava, i sada: I otpust.

Posle ispovedanja grehova duhovnik daje pouku svom duhovnom čedu. Po potrebi mu određuje i epitimiju (pokajni kanon), ne kao kaznu već kao duhovni lek za ozdravljenje.

* * *

MOLITVA

kojom se razrešava od epitimije

Milosrdni, Blagi i čovekoljubivi Gospode, koji si po milosti svojoj poslao Jedinorodnog Sina svog u svet, da uništi obveznicu grehova naših, i razreši okovane grehom, i objavi sužnjima oproštaj, Ti, Gospode, i slugu tvoga (*ili: službenicu tvoju (ime)*), dobrotom svojom oslobodi naloženih mu sveza, i daruj mu da u svakom vremenu i mestu pristupa bez greha Tvome Veličanstvu, i da slobodno i čiste savesti ište od Tebe bogatu milost. Jer si Ti milostiv i čovekoljubiv Bog, i Tebi slavu uznosimo, Ocu i Sinu i Svetome Duhu, sada i uvek i u vekove vekova. Amin.

3. DANAŠNJE STANJE I POGLED U BUDUĆNOST

Pitanje opstanka dosadašnje sakramentalne prakse ispovijedi sve se više postavlja i među pravoslavnim teolozima, pa se čak javljaju i nade u određenu obnovu,³⁰ premda nije jasno kako bi ona konkretno trebala izgledati. U svakom slučaju, potrebno je poći od jasnog pogleda na sadašnje stanje (u kojem ni katolici ne stoje puno bolje³¹).

³⁰ Na primjer, aktualna ispovjedna praksa među katolicima u Francuskoj izgleda ovako: jedan put mjesečno – 1 %; koji put godišnje – 8 %; jednom godišnje – 19 %; manje od jednom godišnje 13 %; nikad 69 % (prema: J. Joncheray, *La prattica ecclesiastica del sacramento della penitenza nel suo contesto sociale*, u: L. M. Chauvet – P. de Clerck (ed.), *Il sacramento del perdono tra ieri e domani*, Cittadella ed., Assisi, 2002., str. 33-43).

³¹ Episkop Artemije (Radosavljević), *Spasonosnost svete tajne pokajanja ili ispovedanje grehova*, na www.crkva-frankfurt.de/ispovest.html (preuzeto 8. siječnja 2004.). Sličnu ocjenu nalazimo i u: J. Kolaric, *Ekumenska trilogija. Istočni kršćani, Pravoslavni, Protestanti*, Prometej, Zagreb, 2005., str. 307.

Sigurno je da stanje nije posvuda jednako, ali je simptomatično ono što se događa u Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Kakva je situacija u pastoralnoj praksi, ilustrira tekst episkopa Artemija: "Pa ipak, unatoč neprocjenjivom značenju ove svete tajne za spasenje, ona je u našem narodu srozana na najniži stupanj u pravoslavnom svijetu, izgubivši skoro svako praktično značenje. U mnogim krajevima, naročito po selima, rijetkost je da se netko javi za ispovijed, čak i onda kad se pričešćuje. U pojedinim mjestima na prvu nedjelju svete Četrdesetnice, pričesti se i do dvije tisuće duša, a ispovjedi se, u najboljem slučaju, nekoliko čestitih staraca. I tako iz godine u godinu. Na drugim pak mjestima sveta tajna ispovijedi, kao i samo pričešćivanje, shvaća se kao 'nešto za žene', nešto što je za muškarce 'sramota', te je rijedak slučaj da se netko od muškaraca ispovjedi prije pričesti. No čak i tamo gdje se ova sveta tajna koliko-toliko vrši, uglavnom je izgubila sav svoj dubinski i duhovni značaj, i obavlja se vrlo često bez dovoljne ozbiljnosti, kako sa strane vjernika tako i sa strane duhovnika. Neka mi se oprostite na iskrenosti, ali iz iskustva znam da neki svršeni bogoslovi odlaze na parohije bez skoro ikakvih pojmova o toj svetoj tajni (osim onoga što im je potrebno da dobiju prolaznu ocjenu iz liturgike), a često i sa pogrešnim pojmovima, koje je uglavnom stekao preko 'zvaničnih' ispovijedi u bogoslovijama dva puta u godini."³²

Jerej Boban Milenković svjedoči: "Očita je nezainteresiranost dijela svećenstva za stvaranje i održavanje dubljeg duhovnog odnosa sa župljanima (parohijanima) preko Svete tajne ispovijedi i duhovnog očinstva. Kao da zaboravljamo na činjenicu da ćemo Kristu Bogočovjeku položiti račun za povjerenju nam dušu. Osnovni poziv na pokajanje i međusobnu ljubav i opraštanje, vrlo rijetko

³² B. Milenković, *Pasivni ateizam – opasnost za Crkvu*, na: www.manastir-lepavina.htnet.hr/ateizam.html; (preuzeto 23. veljače 2007.). U pismu svećenicima i vjernicima Srednjoevropske eparhije SPC, episkop Konstantin piše: "Posljednjih godina sve je češća pojava da pojedini vjernici SPC pristupaju Svetoj pričesti i bez posta. Događa se vrlo često da se priprema za Svetu pričest svodi isključivo na uzdržavanje od jela i pića prije pričesti, a da se Sveta tajna pokajanja izbjegava (...). Ima slučajeve da neki, koji traže Svetu pričest, žive razvratno, što izaziva sablazan kod vjernika. S tim u svezi preporučujemo područnom nam svećenstvu, da bez Svete tajne pokajanja ne pripuštaju vjernike Svetoj pričesti. Svetu tajnu pokajanja (treba) vršiti prije Svete liturgije. Koji insistiraju na pričesti izvan posta, pozvati ih da obavezno prije početka Svete liturgije pristupe Svetoj tajni pokajanja (...). One koji se ne ispovijedaju kod svećenika hrama gdje se vrši bogoslužje, ne pripuštati Svetoj pričesti, kako na sebe ne bi navukli gnjev Božji zbog nemarnog odnosa prema svetinji" (prema: www.crkva-frankfurt.de/vladika.html; preuzeto 23. veljače 2007.).

se čuje u našim propovijedima u crkvama i drugdje, gdje kao svećenici moramo i trebamo biti. To ne čudi, budući da je i među svećenicima sveta tajna pokajanja i međusobnog suživota u ljubavi Kristovoj malo zastupljena, kao i poslušnost duhovnom ocu, ako ga makar i formalno imamo. Sveta tajna ispovijedi pretvorena je u nešto rezervirano za one koji ne mogu umrijeti jer su možda jako grešni ili pak za one koji nemaju pametnijeg posla.”³³

I u drugim pravoslavnim Crkvama sakrament pokore je tako zanemaren, da veliki broj vjernika nema nikakvo iskustvo sakramentalnog pomirenja. Ponegdje se sve svelo na povremeni obred zajedničkog pokajanja i općeg odrješenja. Praksa osobne ispovijedi najviše je prisutna u manastirima (pogotovo u Grčkoj), gdje je često praćena značajnim pokorničkim činima penitenta.³⁴ “Budući da se ispovijed traži kao praktični uvjet za pristupanje pričesti, rezultira da se najveći broj vjernika ne pričešćuje. U nekim crkvama zapravo samo djeca, nevini po definiciji, vođeni od roditelja, primaju svetu pričest. Pravoslavni teolog J. Meyendorf pripovijeda da bi se, u djetinjstvu, išao ispovijediti kod poglavarice jednog samostana koja ga je duhovno vodila, a nakon toga bi išao u crkvu kod svećenika primiti odrješenje”.³⁵

Odmak između vjere i zahtjeva konkretnog života, nerazumijevanje teološkog govora o grijehu i obraćenju kao i nejasnoća liturgijskog simbolizma te drugačije (moderno i postmoderno) vrjednovanje ljudskog iskustva, pravoslavne vjernike sve više udaljava od osjećaja potrebe za sakramentalnim pomirenjem.³⁶ Nekad je ekstremno poštovanje prema svetim tajnama bilo razlog rijetkog pristupanja sakramentima ispovijedi i pričesti. Tome je pridonijelo i vrlo duboko razdvajanje klera i laika. Danas se još rjeđe pristupa ovim svetim tajnama ali ne više iz strahopoštovanja, nego zbog gubitka shvaćanja njihova značenja u kršćanskom životu.

Dok se svi slažu da je slavljenje svetih tajni ispovijedi/pokajanja u dubokoj krizi, nije jasno u kojem smjeru treba poći!

³³ Usp. E. Melia, *Le sacrement de pénitence dans l'Église orthodoxe du point de vue de l'herméneutique pastorale*, u: *Studia moralia* 21 (1983.), 1, str. 31-49; I. Gargano, *Appunti sulla situazione attuale del sacramento della penitenza nelle Chiese ortodosse orientali*, u: *Confessarsi, perché?*, Camaldoli, 1980.

³⁴ Ph. Rouillard, *Storia della penitenza dalle origini ai nostri giorni*, Queriniana, Brescia, 1999., str. 116.

³⁵ Usp. M. Florio, *Il sacramento della penitenza*, u: M. Florio – S. R. Nkindji – G. Cavalli – R. Gerardi, *Sacramentaria speciale II*, EDB, Bologna, 2003., str. 136.

³⁶ Ivan Pavao II., *Motu proprio "Misericordia Dei"* (7. travnja 2002.), uvod.

S jedne strane jaka je želja da se ispovijed obavlja samo kao priprava na sakrament euharistije. U pastoralu se naglašava da se euharistijska pričest ne bi smjela primiti bez prethodne ispovijedi, što se može usporediti s katoličkom praksom do Drugoga vatikanskog sabora. Postoji, naime, bojazan da pričest bez prethodne ispovijedi u praksi otvara put laksizmu. S druge strane je svijest da je u korijenu krize mnogo dublji problem shvaćanja grijeha i obraćenja, te poslanja Crkve kao posrednice spasenja. Samo onaj tko se u vjeri iskreno opredijeli za Krista u Crkvi, taj s radošću prihvaća, po Kristovoj volji, dar sakramentalnog pomirenja. Imajući pred očima stanje u pastoralnoj praksi, kao i sve prisutne teološke poteškoće, razumljivo je zašto je i sveta tajna pokajanja/ispovijedi stavljena kao prijedlog na dnevni red budućeg sveopćeg (svepravoslavnog) ekumenskog sabora.

ZAKLJUČAK

Na kraju prethodnog rada o sakramentu pokore u pravoslavlju i ovog izlaganja o liturgiji svete tajne ispovijedi/pokajanja, možemo zajedno s Ivanom Pavlom II. ustvrditi: "Slavlje sakramenta pokore kroz povijest je imalo svoj razvoj u različitim oblicima, ali je uvijek ostala sačuvana temeljna struktura, koja uključuje, osim intervencije službenika – samo biskupa ili prezbitera, koji prosuđuje i odrješuje, liječi i ozdravlja u Kristovo ime – djela pokornika, pokajanje, ispovijed, zadovoljštinu."³⁷ Uvidjeli smo i to da se katolička i pravoslavna teologija nalaze pred istim pitanjima. Neka od tih pitanja je Šesta biskupska sinoda, održana u Rimu, 1983. godine, opisala ovako: *Kada čovjek griješi? Kako odrediti težinu grijeha? Što je strukturalni grijeh? Kako urediti (pastoralni) oblik slavljenja sakramenta? Jesu li mogući alternativni oblici – koji bi zamijenili individualnu ispovijed? Ova pitanja nas vode do onih o prikladnosti sadašnjeg liturgijskog izričaja te o mogućnosti boljeg oblikovanja zajedničarske dimenzije sakramentalnog čina pokore i pomirenja.*³⁸

³⁷ Za pregled pitanja i prijedloga na sinodi usp. E. Vesely, *Šesta sinoda biskupa: Pomirenje i pokora u poslanju Crkve*, u: *Obnovljeni život* 39 (1984.), 4, str. 385-404.

³⁸ Ph. Rouillard, *Storia della penitenza.*, str. 115.; Usp. Ch. Yannaras, *La fede nell'esperienza ecclesiale, Introduzione alla teologia ortodossa*, Queriniana, Brescia, 1993., str. 179.

Ipak, unatoč krizi kroz koju prolazimo, “u naše vrijeme obnove i ekumenizma normalno je i obogaćujuće upoznati raznolikost i ljepotu istočnih liturgija pokore i oprostjenja (...), njihovu usku povezanost oprostjenja grijeha i euharistije, biblijsko bogatstvo i pjesničke tekstove u upotrebi u različitim Crkvama”.³⁹ Pa iako nam još ostaje dug put do punog zajedništva u sakramentima (što se tiče svete tajne pokajanja/ispovijedi, barem u redovitim okolnostima), moguće je da neki elementi pravoslavne teologije i prakse pridonese i boljem razumijevanju katoličke teologije i prakse sakramenta pokore i pomirenja.

SACRAMENT OF PENANCE IN ORTHODOX LITURGY

Summary

In this work the author first presents the theology of sacramental act of confession/penitence in Orthodox theology, specifically following particular elements, from the act of the penitent (repentance and admission of sins) to the act of Church official (absolution from sins), with special reference to ministering and practicing the penance. Then follows the liturgical pattern of the “holy mystery of confession” after the Great Book of Rites (in Serbian Orthodox Church). In the last part the author opens up the questions about pastoral practice of penance with the Orthodox, touching on the possible ecumenical initiatives for resolving the present crisis of practicing this sacrament, both in the Orthodox and Catholic Church.

Key words: *sacrament of penance; holy mystery of confession/penitence; penitential liturgy in Orthodoxy.*

³⁹ U pitanju je svakako tema “Opće ispovijedi sa zajedničkim odrješenjem”. Usp. P. Deselaers, *Erfahrungen mit dem Sakrament der Versöhnung. Unterwegs zum Ökumenischen Horizonten*, u: D. Sattler – G. Wenz (Hrsg.), *Sakramente Ökumenisch feiern*, Grünewald, Mainz, 2005., str. 319-338.